

ПАМЋЕЊЕ КАО ОБЛИК ПОСТОЈАЊА

О збирци прича Додир монаха Теодосија Хиландарца

Теодосије Хиландарац, Додир, приче, Београд: Задужбина Светог манастира Хиландара; Нови Сад: Архив Војводине, 2023, 159 стр.

1. Уместо увода: између два живота

Књижевни текст монаха Теодосија Хиландарца Додир припада оној врсти прозе чија се књижевна природа не може исцрпно одредити једноставним жанровским именовањем. Премда је књига поднасловљена као збирка „прича“, њене се приповести међусобно повезују заједничким приповедним субјектом, аутобиографским искуством, породичним памћењем, завичајним простором и системом мотива који из приче у причу граде ширу слику једног несталог или убрзано нестајућег света. Отуда је Додир могуће читати као збирку кратких прича, али и као фрагментарну аутобиографску прозу, породичну хронику, својеврсни роман сећања и, у извесном смислу, као књижевни документ културног и антрополошког памћења.

Управо се у тој жанровској отворености налази једна од његових битних особености.

Теодосије не настоји да од сопственог животописа начини класичну аутобиографију. Он бира фрагмент, приказ, лице, предмет, фотографију, догађај или успомену и око њих гради приповедну целину. Његов поступак је близак логици сећања: оно се не враћа линеарно, већ у сликама, асоцијацијама и емоционалним импулсима. Прошлост није представљена као завршено време него као простор који се изнова активира у свести приповедача.

Зато је Додир књига о прошлости, али још више — књига о чину сећања.

У том смислу посебно је значајно што се у књизи сусрећу два животна искуства њеног аутора: световни живот пре одласка на Свету гору и монашки живот у Хиландару. Тај однос није постављен као супротстављеност, већ као унутрашњи континуитет. Свет из којег је човек потекао не престаје да постоји његовим одласком из њега. Напротив, он се у новом, духовном искуству сагледава другачијим очима. На промоцији књиге и сам аутор је истакао да она говори о односу сина и оца, о чежњи за очевим додиром и о односу који се успоставља након његовог одласка у манастир.

Отуда би се као једна од могућих интерпретативних полазних тачака могла поставити теза да је Додир књига о унутрашњем повезивању два времена и два искуства постојања.

2. Аутобиографско као књижевно

Аутобиографска компонента Додира несумњиво је снажна. Међутим, било би

методолошки недовољно свести књигу на пуко записивање успомена. Књижевна вредност ових текстова управо настаје у тренутку када лично искуство прелази границу индивидуалног и постаје препознатљиво као искуство заједнице.

Приповедач говори из првог лица и често полази од властитог сећања, али његов „ја“ није затворен аутобиографски субјект. Оно се непрестано шири према „ми“.

Оно што приповедач памти као своје детињство постаје детињство једне генерације. Породични обичај прераста у слику традиције. Једна кућа постаје модел завичајног простора. Један однос између оца и сина добија универзалну вредност односа родитеља и детета.

На тај начин остварује се карактеристичан процес индивидуализације колективног искуства.

Управо је то један од разлога због којих је књига оцењена и као текст од етнографског и антрополошког значаја. У приказу објављеном на порталу Архива Војводине истакнуто је да искуство које аутор износи није само индивидуално већ и колективно, те да књига може бити значајна и за проучавање историје приватног живота, етнологију и антропологију.

Међутим, књижевност Додира не произлази из његове документарности, него из начина на који је документарно искуство емоционално и приповедно обликовано.

Другим речима: чињеница сама по себи није књижевност; књижевност настаје начином на који се чињеница памти, бира, распоређује и приповеда.

3. Време: између хронологије и сећања

Једна од најзанимљивијих категорија у овој књизи јесте време.

У спољашњој равни, приче се односе на различите тренутке ауторовог живота, породичне догађаје, људе и просторе. Међутим, унутрашња организација времена није строго хронолошка. Она је меморијска.

Прошлост се појављује онда када је призове неки детаљ.

Једна фотографија може отворити читаву епизоду. Један предмет може вратити лик који више није жив. Један гест може активирати давно потиснуто осећање.

Таква структура одговара природи сећања: прошло није мртво време, него време које повремено поново улази у садашњост.

Због тога се у Додиру успоставља специфична временска парадоксалност. Са једне стране,

све што је описано припада прошлости и не може бити враћено. Са друге, сам чин приповедања омогућава да то време поново „траје“.

Књижевност се тако појављује као облик одбране од пролазности.

У приказу књиге на порталу Архива Војводине управо се наглашава да ове приче чувају искуство света који је нестао или нестаје, а посебно је упечатљива мисао да се у том свету „време“ готово зауставља.

Теодосијева проза, дакле, не покушава да заустави историјско време. Она покушава да заустави заборав.

4. Фотографија и прича: од заустављеног до оживљеног времена

Посебну пажњу заслужује мотив фотографије.

Фотографија је по својој природи запис одсутног: она чува оно чега више нема у садашњости. Али у Додиру фотографија добија додатну функцију. Она постаје наративни окидач.

Слика покреће сећање, сећање покреће причу, а прича поново успоставља присуство.

Тиме се остварује занимљива трансформација: фотографија, која је визуелна и статична, прелази у књижевни текст који је временски динамичан. Оно што је на слици непомично, у приповедању добија глас, покрет, историју и емоцију.

Овај аспект ауторовог стваралаштва није случајан. Теодосије је и фотограф, а његова уметничка фотографија представља важан део његовог стваралачког сензибилитета.

Зато се може говорити о својеврсном фотографском начину приповедања: аутор често бира детаљ који функционише као визуелно жариште, а затим га проширује у причу.

Његов поглед најпре види.

Тек потом приповеда.

5. Простор: завичај као простор идентитета

Простор Додира није неутрална географска категорија. Он је простор идентитета.

Мачва, село, породична кућа, двориште, црква, породична слава, њива, људи и обичаји чине мрежу значења у којој се обликује приповедачева личност.

Завичај није овде само место рођења. Он је збир првих искустава: простор у којем дете први пут упознаје свет, породицу, ауторитет, страх, љубав, веру и смрт.

Зато одлазак из завичаја не значи његов нестанак.

Напротив — тек из удаљености завичај постаје потпуно видљив.

У том погледу Додир припада широкој традицији српске приповедне књижевности која је посебну пажњу поклањала свету села, породичним односима, обичајима и психологији малог човека. У освртима на књигу указивано је управо на везу са традицијом српске приповетке и именима попут Лазе Лазаревића, Јанка Веселиновића, Боре Станковића и других аутора.

Ипак, Теодосијев однос према традицији није имитаторски.

Његова проза није покушај да се напише „нова стара приповетка“.

Она настаје из савремене свести човека који је један свет напустио, а затим га, кроз сећање, поново пронашао.

6. Језик и стил: поетика ненаметљивости

Једна од важних стилских особина Додира јесте сведеност.

Аутор не посеже за реторички наглашеним исказом тамо где је довољан једноставан детаљ. Управо због тога емоционално најјача места често нису она у којима се емоција експлицитно именује, већ она у којима се она препознаје кроз гест, предмет или ћутање.

Та приповедна ненаметљивост нарочито је значајна зато што би природа ауторовог животног искуства могла лако водити према дидактичности. Међутим, Додир углавном избегава замку проповедања.

То је нарочито важно за разумевање односа између књижевног и духовног у књизи.

Аутор јесте монах, али књижевни текст не претвара се у теолошку расправу. Духовно је присутно пре свега као сензибилитет, као начин гледања на човека и његово искуство.

Владета Јанковић је управо ту особину издвојио као једну од посебности књиге: проза је сведена и једноставна, а њена носталгија остаје ненаметљива, док се духовност појављује као унутрашњи пропламсај, а не као споља наметнута поука.

То је, књижевнотеоријски посматрано, веома значајно.

Духовна димензија не функционише као тема која се објашњава, већ као перспектива из које се приповеда.

7. „Додир“ као централни симбол

Наслов књиге представља њено семантичко средиште.

Реч „додир“ је конкретна, телесна и чулна. Међутим, у истоименој причи она добија симболичку и метафизичку димензију: очев додир представља сигурност, заштиту, љубав и смирење детета.

Али његов симболички потенцијал ту не престаје.

Додир је истовремено:

- додир оца и сина;
- додир прошлости и садашњости;
- додир човека и завичаја;
- додир сећања и садашњег искуства;
- додир световног и духовног;
- додир човека са оним што га надилази.

Зато наслов можемо читати као метафору читаве књиге.

Аутор сећањем додирује прошлост.

Читалац његовим приповедањем додирује ауторово искуство.

А иза тог двоструког додира наслућује се трећа, духовна раван: човекова потреба да буде додирнут, заштићен и прихваћен од нечега што је веће и трајније од њега.

Управо зато „додир“ није само мотив него структурни принцип књиге.

8. Отац као фигура одсуства и чежње

Једна од најдубљих емоционалних оса књиге јесте однос сина и оца.

Отац се не појављује само као конкретна породична фигура. Он постаје симбол ауторитета, заштите, порекла и припадања.

Чежња за очевим додиром истовремено је чежња за потврдом сопственог постојања.

У том смислу однос отац–син превазилази аутобиографску раван и задобија антрополошку универзалност. Човек кроз однос према оцу тражи одговор на питање: одакле сам и коме припадам?

А када касније постане монах, тај однос добија још једну димензију.

Хоризонтална линија људског очинства почиње да се додирује са вертикалном линијом духовног очинства и односа према Богу.

Ту се може препознати један од кључних унутрашњих лукова књиге: од физичког додира ка метафизичком смислу додира.

9. Световно и духовно: не супротстављеност него преображај

Посебна вредност Додира јесте у томе што световно и духовно не поставља као међусобно искључиве категорије.

Детињство, породица, породична кућа, завичај, људске слабости и свакодневни живот нису представљени као нешто што треба одбацити на путу ка духовности.

Напротив.

Све то постаје материјал унутрашњег преображаја.

Отуда се може разумети и синтагма Светислава Божића о „спајању“ два живота аутора.

Један живот није поништен другим.

Претходни живот је реинтерпретиран из новог искуства.

Управо је та перспектива важна за разумевање монашког приповедача. Он не говори о свету као неко ко га презире, већ као неко ко га је упознао, напустио и сада га сагледава из другачије удаљености.

Та удаљеност омогућава нову блискост.

10. Поетика тишине

Ако би једном синтагмом требало одредити атмосферу Додира, могло би се говорити о поетици тишине.

Тишина је овде више од одсуства говора. Она је простор у којем се сећање чује.

Таква поетика посебно је разумљива када се има у виду ауторово монашко искуство. Међутим, она није ограничена на религиозно искуство. Тишина припада и детињству, старим кућама, фотографијама, покојницима, родитељима и изгубљеном времену.

Зато је тишина у Додиру истовремено:

егзистенцијална, емоционална и духовна категорија.

Из ње настаје приповедање.

И њој се приповедање враћа.

11. Књига као културно памћење

У ширем контексту савремене српске књижевности Додир је занимљив и као пример прозе која преузима функцију чувања културног памћења.

Савремени човек све више губи непосредно искуство традиционалне породице, сеоског простора, споријег ритма живота и усменог преноса породичних прича.

Оно што је некада прелазило са баке на унука, са оца на сина, данас често остаје без наследника.

Књижевност тада постаје један од начина да се тај ланац прекида спречи.

Теодосије зато не чува само сопствене успомене.

Он чува облик живота.

То је разлог због којег Додир може бити занимљив и изван строго књижевног контекста. Његова документарност, међутим, не умањује његову књижевност; напротив, књижевно обликовање омогућава документу да пређе из равни приватног у равнину колективног памћења.

12. Место Додира у традицији српске приповетке

По свом предмету и сензибилитету књига је у дијалогу са традицијом српске приповетке.

У њој се могу препознати елементи завичајне прозе, породичне приповести, психолошког реализма и мемоарске књижевности.

Међутим, Теодосијева проза није само ретроспективно враћање реализму.

Њена посебност произлази из чињенице да је свет који се описује већ прошао кроз искуство духовног преображаја приповедача.

Зато се у њој сусрећу две перспективе:

перспектива детета које свет доживљава непосредно
и

перспектива одраслог човека који том свету накнадно даје смисао.

Између њих настаје књижевни простор Додира.

13. Уместо закључка: књига која не говори гласно

Додир монаха Теодосија Хиландарца није књига великих фабуларних конструкција нити текст који жели да своју књижевну вредност заснује на формалној виртуозности.

Његова вредност је другде.

У искренности искуства.

У способности да се од личног сећања начини колективно препознатљив свет.

У ненаметљивој стилизацији.

У атмосфери завичајне прозе.

У слојевитости односа између световног и духовног.

У симболичкој снази наслова.

И, можда највише, у способности да се од онога што је прошло направи простор садашњег сусрета.

Јер Теодосије не приповеда само о људима којих више нема.

Он их својим приповедањем на изванредан начин враћа у присуство.

Отуда се Додир може разумети као књига против заборавља, али не као полемичка књига. Њена одбрана од заборавља није гласна. Она се одвија кроз миран тон, детаљ, сећање, фотографију, породични приказ и једну једноставну људску потребу — да оно што смо волели не нестане без трага.

У том смислу насловна реч прераста границе једне приче и постаје кључ за разумевање целог дела.

Додир је оно што остаје када време прође.

Остаје додир родитељске руке.

Додир завичаја.

Додир успомене.

Додир људске блискости.

И, изнад свега, додир духовног искуства које свакодневном и пролазном даје смисао.

Зато Додир није само књига о прошлости.

То је књига о начину на који прошлост наставља да живи у човеку.

А управо ту, у простору између сећања и садашњости, између световног искуства и духовног увида, између личног и колективног, настаје његова најдубља књижевна вредност.

Теодосијева књига не захтева од читаоца да јој верује. Она га позива да се сети.

А када се човек искрено сети, оно што је било више није сасвим прошло.

Др проф. Снежана Адамовић